

ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІВНИХ ТА КНИЖКОВИХ ФОНДІВ

УДК 930.2:91.5(438)"17"Клечевський

С. О. Булатова,
кандидат історичних наук
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

АРХЕОГРАФІЧНА СПАДЩИНА ВЧЕНОГО-РЕФОРМАТА СТАНІСЛАВА ДОМІНІКА КЛЕЧЕВСЬКОГО (1714–1776) У ФОНДАХ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Проаналізовано рукописні джерела Станіслава Домініка Клечевського (1714–1776) – польського вченого-реформата, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Надано характеристику науково-творчих рукописних праць С. Клечевського у комплексній оцінці його археографічного доробку.

Ключові слова: Інститут рукопису НБУВ, рукописи, реформати, архів Руської провінції, автограф, Польське Просвітництво.

Серед рукописів католицьких авторів XVII–XVIII ст., що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі ІР НБУВ), на особливу увагу заслуговує археографічна спадщина Станіслава Домініка Клечевського (1714–1776), провінціала Руської провінції реформатів, теолога, історика, мовознавця, філософа, перекладача доби Польського Просвітництва, представника ордену Менших братів (Ordinis Fratrum minorum Sancti Francisci strictoris observantiae Reformatorum), одного з відгалужень ордену св. Франциска Ассізького.

Історико-біографічні відомості про С. Клечевського досить фрагментарні та суперечливі. Навіть дату його смерті біобібліографічні джерела XIX – поч. XX ст. визначають по-різному; зокрема, «Encyklopedia kościelna» вказує 1789 р., К. Естрейхер – 1799 р. [1, s. 377; 2, s. 274]. Базуючись на документальних джерелах з архіву реформатів Руської провінції [3, арк. 165–169зв.] (чи не найважливішим у цьому сенсі є документ «Chronologia» – хроніка реформатів Руської кустодії-провінції (далі Хроніка), яка зберігається в ІР НБУВ і містить відомості про видатних

представників провінції та події періоду 1744–1782 рр.), а також на даних з сучасних польських біографічних та бібліографічних довідників, спробуємо відтворити науково-творчий та духовний шлях С. Клечевського, чия діяльність у 30–70-х роках XVIII ст. була пов'язана з галицькими та волинськими конвентами.

С. Клечевський народився в Кракові у жовтні 1714 р., в міщанській родині Станіслава та Терези Клечевських. Початкову освіту здобув у Кракові, в парафіяльній школі при Маріацькому костелі. Далі вивчав риторику, ймовірно, в колегіумі єзуїтів або піарів. До ордену реформатів вступив вісімнадцятирічним юнаком у 1732 р. в конвенті у Велічці Малопольської провінції Пресвятої Діви Марії Ангельської [3, арк. 165–165зв.; 4; 5]. Період становлення молодого С. Клечевського та розвиток його духовної кар'єри пов'язані зі Львівським конвентом Св. Казимира, де в 1737–1739 рр. він вивчав теологію: так, у конвентуальному списку братії в 1737 р. С. Клечевський значиться як брат-реформат, а в пізніших списках 1738–1739 рр. вже згадується як отець [6, арк. 132зв., 134, 136], адже наприкінці філософсько-теологічних студій, у 1738 р., він був висвячений у ксьондзи.

Маючи здібності до педагогічної діяльності, С. Клечевський стає викладачем філософії та теології для ченців у конвентах Малопольської провінції – в Перемишлі – у 1742–1743 і в Жешуві – в 1743–1746 рр. [7]. Тому, в 1748–1750 рр., викладає на студіях у Руській кустодії, зокрема в Львівському конвенті [6, арк. 147зв., 149, 150].

У 1746 р. С. Клечевський переходить до новоутвореної на теренах Волині та Галичини Руської (Russiae, Russiae Rubrae, Roxolanae) кустодії реформатів Пресвятої Скорботної Діви Марії, далі, від 1763 р., – до однойменної Руської провінції. Перехід С. Клечевського з Малопольської провінції до нової Руської кустодії до певної міри сприяв зростанню його духовної та адміністративної кар'єри в ордені. Так, він двічі очолює Руську кустодію – провінцію, його обирають кустошем у 1755–1758 рр. та провінціалом – у 1772–1775 рр. Також С. Клечевський двічі призначається генеральним візитатором – у Великопольській провінції в 1752 р. та в Малопольській – у 1771 р. У 1750 р. він представляє Руську кустодію на Генеральному капітулі ордену в Ватикані, здійснивши пішу подорож до Рима (щоденник цих мандрів залишився в рукопису) [4; 5].

Протягом свого керівництва кустодією та провінцією С. Клечевський приділяв значну увагу питанням розвитку освіти в конвентах. Він складає правила навчання для братії – «Regulamen studiorum», затверджені Паскалем Варізіо, генералом францисканського ордену, та прийняті провінційним капітулом в Кременці 1 липня 1775 р. У «Regulamen studiorum» ви-

значені умови конкурсу для викладачів, а також детально розроблено коло питань, мета та завдання духовної освіти [7, арк. 12–15зв; 20–24зв].

Під його пильним наглядом завжди були архіви та бібліотеки конвентів. Сучасники-реформати, згідно з даними Хроніки, відзначали його досягнення з організації та поповнення складу зібрань конвентуальних бібліотек Руської провінції. С. Ключевський, усвідомлюючи роль духовної та інтелектуальної освіти, цілеспрямовано збирав твори, необхідні для Руської провінції, переважно з теологічної та історико-церковної тематики [16, арк. 12–15 зв; 20–24 зв.]. У скороченому списку книг, надісланих С. Ключевським до Руської провінції, що зберігається у фондах ІР НБУВ, зафіксовані назви трактатів істориків церкви, католицьких теологів, переважно єзуїтів, та праць, присвячених класичним старожитностям. Це – «*Annales ecclesiasticae*» Чезаре Баронія, італійського історика, члена конгрегації ораторіанців (40 т.), «*Historiae Ecclesiae*» французького богослова Наталіса Олександра (9 т.), «*Ecclesiae Salonitatae*» італійського історіографа-єзуїта Данієля Фарлаті (4 т.), «*Acta Sanctorum martii*» єзуїтського письменника Іоанна Болландо (52 т.); «*Theologia moralis universae*» французького єзуїта Поля Габрієля Антуана (6 т.), «*Antiquitates Italicae*» (7 т.) [3, арк. 167].

Крім цього, в бібліотеках конвентів Руської провінції відкладалися рукописні трактати з теології, філософії, що фактично репрезентували навчальні курси для орденських студій. Свідченням цього є наявні в ІР НБУВ рукописи лекцій викладачів Кременецького та Дедеркальського конвентів [17]. У бібліотеках також зберігалися авторські праці ієрархів Руської кустодії-провінції Флоріана Ярошевича, С. Ключевського та ін. Найбільше рукописних та опублікованих праць тодішнього гвардіана та насельника С. Ключевського було в бібліотеці Кременецького конвенту. Й дотепер в європейських книгосховищах зустрічаються стародруки з Кременця його авторства. Твори С. Ключевського «*Sarmatia Europaea...*» (Львів, 1769) та «*Lechus historiae Polonae restitutus*» (Оломоуц, 1774) з власницькими записами про їхню приналежність до зібрання Кременецького конвенту – «*Conventus Cremenecensis Patru[m] Reformatoru[m]*» – знаходяться в Баварської державній бібліотеці в Мюнхені та в бібліотеці Папського Польського колегіуму в Ватикані [18].

Тривалий період – у 1752 р. та в 1760-х – 1771 рр. – С. Ключевський перебував на посаді гвардіана конвенту Св. Петра з Альканти в Кременці та в 1753–1754 рр. – конвенту Успіння Пресвятої Діви в Судовій Вишні [3, арк. 34зв., 38–40, 70, 72зв., 75, 81зв., 86, 88зв., 91зв., 101], користуючись незмінним авторитетом не лише в отців-реформатів Волині та Галичини, а й взагалі – в ордені Речі Посполитої. Фактично С. Ключевський був

істориком руху ордену в Польщі; його перу належить важливий трактат з дослідження історії польських реформатів, де вміщені життєписи найшанованіших ченців, – «*Kalendarz seraficzny...*» (Львів, 1760) [2; 5].

Однак слід зазначити, що С. Клечевський є автором низки праць і з інших галузей науки. Рукописна Хроніка відзначає його освіченість та ерудицію, досконале володіння мовами – латиною, грецькою, давньоєврейською, італійською, високий рівень теологічних, історичних та етнолінгвістичних студій [3, арк. 167]. Переважно в його роботах домінувала теологічна та історико-філософська тематика, хоча деякі з них мали й практичне спрямування, стимулюючи, наприклад, культурно-просвітницькі процеси в Речі Посполитій XVIII ст. Так, у мовознавчій розвідці «*O rozszatkach, dawności, odmianach i wydoskonaleniu języka polskiego zdania*» (Львів, 1767) важливою для полоністів є конструктивна позиція С. Клечевського в розширенні сфер вживання польської мови в тогочасному суспільстві: в руслі прогресивних тенденцій Польського Просвітництва він пропонує культивування польської мови у вітчизняній літературі, впровадження польської мови у школах, відмову від вживання макаронізмів та іншомовної лексики, укладання польської граматики, підвищення рівня національної освіти тощо [4].

Вивчення творчого шляху С. Клечевського репрезентує його також як католицького письменника, чия діяльність пов'язана з кляшторами Правобережної України. У Хроніці, в розділі 1776 року, присвяченому життєпису С. Клечевського, зафіксовано 13 назв його творів з різних галузей знань, 12 з яких були опубліковані за життя автора. Крім власних трактатів деякі з агіографічних творів є його перекладами польською мовою з латини та італійської, це, зокрема, – «*Meditationis S. Petri de Alcantara*» та «*Vita venerabilis P[at]ri Leonardi a Portu Mauritio Refor[mati] Missionarii Apostolici*» [3, арк. 167]. Польська бібліографія К. Естрейхера серед творів С. Клечевського відзначає ще «*Rozmyślania tygodniowe*» (Львів, 1760) – польський переклад аскетичного твору «*Socius viatorum...*» (Львів, 1755), виконаний Петром Потоцьким, познанським воєводою [2].

Хроніка свідчить також про таке зацікавлення С. Клечевського, як архітектурно-будівельне мистецтво. Так, його проекти були втілені в кляшторному будівництві (т. зв. «фабрика»), зокрема комплексу Кременецького костелу [3, арк. 167–167зв.]. У 1758 р. капітул Руської кустодії, враховуючи досвід С. Клечевського в будівельних роботах, одногослосно обрав його префектом «фабрики» на зведенні нових реформатських фундацій [11].

З документа дізнаємося й про те, що С. Клечевський мав здібності до картографічного планування та креслення. Це підтверджується його авто-

графічними планами та рисунками, що зберігаються в Інституті рукопису НБУВ [3, арк. 167 зв.]. Талант кресляра та рисувальника-аматора С. Клечевського відзначив і сучасний польський історик ордену реформат А. Я. Блахут. Мистецькі проекти С. Клечевського втілювалися майстрами у предметах сакрального золотарства для реформатських літургій. За його рисунком у 1760 р. була виконана цінна дароносиця в Криловському конвенті реформатів [12].

Окрім мистецьких уподобань С. Клечевський цікавився також медициною. Його дослідними розробками та медичними рецептами користувалися брати – аптекарі в Кременецькому конвенті, сам він володів знаннями з фармакопеї, використовуючи їх на практиці [3, арк. 167].

Внаслідок хвороби – водянки з наступною гангреною кінцівок, що спричинила тяжкі страждання, С. Клечевський помер 7 травня 1776 р. у віці 62 років, з яких 44 він прожив будучи в ордені. С. Клечевського поховали в криптах Кременецького конвенту [3, арк. 169–169зв.].

Серед документів з архівної спадщини С. Клечевського в ІР НБУВ передусім заслуговують на увагу три науково-творчі рукописи, які зберігаються в архіві реформатів Руської провінції (ф. 314) [8], у фонді «Літературні матеріали» (ф. I) та у фонді «Історичні матеріали» (ф. XIV). Крім того, в архіві реформатів Руської провінції відклалися ще два актови збірники С. Клечевського латиною та польською мовою, що висвітлюють фактографічні подробиці періодів управління ним кустодією в 1755–1758 рр. та провінцією в 1772–1775 рр. [9, 10].

Найґрунтовнішим твором С. Клечевського в Хроніці названий «*Diluvio universale*» – фундаментальний трактат з давньої історії, конкретніше – з біблійних подій часу Всесвітнього потопу. Тритомну працю супроводжували рисунки та креслення, ретельно виконані самим автором [3, арк. 167–167зв.].

На жаль, повністю «*Diluvio universale*» не опублікований, – світ побачив лише фрагмент трактату, присвячений історичній проблемі етногенезу давніх поляків – пришествю до Європи нащадків Ноя та поширенню народів на теренах Сарматії, тобто напередодні прибуття до Давньої Польщі Леха. С. Клечевський описує території давніх народів, їхні звичаї, мову, особливості управління тощо. Уривок був опублікований ще за життя автора, в 1769 р., і називався «*Sarmatia Europaea mox post diluvium universale inhabitata seu fragmentum tractatus de Diluvio universali partis 3*». Він був виданий друкарнею тринітаріїв у Львові, форматом у 4°. Як зазначено в тексті, твір присвячується Анджееві Млоджейовському, познанському архієпископу [13].

У фондах ІР НБУВ зберігаються два томи твору «*Diluvio universale*» – рукописні фоліанти; перший – у тканинній оправі – 167 аркушів авторської фоліації, другий – у картонній – 382 сторінки авторської пагінації [14]. Першу частину «*Diluvio universale*», як зафіксовано у запису наприкінці тексту, автор закінчив 5 серпня 1759 р. [14, № 4160, арк. 156 авт. нум.]. Це автограф, з численними вставками та авторськими правками, присвячений допотопній епосі, часам ідолопоклонства, особливостям культур та різних народів та їхнім віруванням. Додатковим джерелом до першої частини є бібліографічні нотатки «*Idololatria*» («*Daemonomachia*») з праці С. Ключевського «*Theocratia albo wielmożność dzieł boskich w rządach ludu izraelskiego niegdy ulubionego teraz przeklętego przed narodzeniem prawdziwego messyasza*» (1762), що зберігається в ІР НБУВ, в архіві Руської провінції реформатів [15, арк. 71–87.].

Про копії бібліографічні пошуки під час роботи над «*Daemonomachia*» свідчить, зокрема, збережений стислий список книжок зі збірок Равського, Золочівського, Вишненського, Хелмського конвентів, якими користувався С. Ключевський [15, арк. 68]. У документі назви творів скорочені, спорадично вказаний формат видань та зазначено, які саме конкретні відомості з них привернули увагу автора. Так, з книгозбірні в Золочеві С. Ключевський студював т. зв. географію Владислава Олександра Лубенського (очевидно, «*Świat we wszystkich swoich częściach*») – фактично перше польське загальне географічне видання, та трактат авторства Плінія молодшого; з Рави Руської вивчав «*Orbis politicus historiorum, regnorum, principatuum*» Георга Горна; у Хелмі користувався працями Флейденштейна про ідолів Литви та Самогитії, твором Тита Лівія «*Decades*» – про давні храми та язичницькі культури; у Судовій Вишні – роботою Олександра Гван'їні «*Kronika Sarmacji europejskiej*», у польському перекладі, – про литовських, польських та давньоруських ідолів. З видання Юзефа Олександра Яблоновського «*Dziejopis starożytny*» С. Ключевський черпав відомості про Давній Єгипет, з «*Historiae Lituanae*» Войцеха Кояловича – знову-таки про литовських ідолів тощо [15, арк. 68]. Відтак, добре орієнтуючись у рукописному та книжковому репертуарі книгозбірень конвентів, автор опрацював значний корпус бібліографічних джерел до першого тому «*Diluvio universale*».

Другий том праці складається з передмови, 17 глав, кожна з яких поділяється на розділи, та систематичного покажчика наприкінці книги. На титульному аркуші цього тому автор визначив свій трактат як теолого-філософсько-математико-гео-космографіко-історичне описання [14, № 4161, титульний арк.]. Його спроба історико-наукового відтворення епохи Всесвітнього потопу вражає змістовною послідовністю та глобальністю авторської концепції.

Дослідження С. Ключевського, присвячене власне потопу, ґрунтується передусім на тексті Св. Письма та на працях авторів з церковної історії та географії. В ньому описані глобальні катаклізми, що їх пережило людство в цю переломну епоху. Текст рясніє вклеєними планами, таблицями, схемами та ілюстраціями. Останні майстерно виконані самим автором, пером та аквареллю, зокрема міфологічні людиноподібні створіння, тварини, птахи, чудовиська тощо. У книзі також є креслення (I–VII) внутрішньої будови Ноева ковчега. У розділах, присвячених його описанню, автор на підставі джерел наводить конкретні деталі – вагу, матеріал, форму, загальну місткість ковчега, пише про його внутрішнє облаштування [14, № 4161].

Згідно з джерелами, в третьому томі «*Diluvium universale*» висвітлено історичні події після Всесвітнього потопу та спасіння Ноя – розселення людства по всьому світові, тогочасний релігійний та політичний лад, зведення Вавилонської вежі, мовне розмаїття та, нарешті, відмову від язичництва [3, арк. 129зв.].

На жаль, сучасне місцезнаходження рукописного оригіналу третього тому є невідомим, і це перешкоджає цілісному аналізу дослідження зокрема та комплексному вивченню археографічної спадщини С. Ключевського взагалі. Проте в другий том вкладений папірець з нотаткою Електа Зележницького, секретаря та архіваріуса Русько-польської кустодії в Кременці, від 25 жовтня 1792 р., в якій зазначається, що третю частину «*Diluvium universale*» після смерті С. Ключевського було передано до бібліотеки Львівського конвенту. Нагадаємо, що Львів у цей період, тобто з 1784 р., внаслідок розподілу Польщі залишився поза межами Русько-польської кустодії Св. Анни, до якої належав Кременець. Після розпаду Руської провінції реформатів у 1784 р. Львівський конвент увійшов до новоствореної в 1785 р. Галицької провінції Пресвятої Скорботної Діви Марії [14, № 4161].

У травні 1774 р. на генеральному капітулі в Римі С. Ключевський презентував працю Паскалю Варізіо, генералові ордену, який схвалив «*Diluvio universale*», відзначивши, що автор «уславив свою провінцію в історії Римської курії», та запропонував твір до якнайшвидшої публікації [3, арк. 129зв.].

Відзначаючи заслуги С. Ключевського як історика та письменника, П. Варізіо офіційно номінував його головним скриптором ордену [3, арк. 129 зв.]: в загальному списку ченців Руської провінції за 1775 р. поряд з прізвиськом С. Ключевського вказане його нове звання – головний скриптор [16, арк. 17зв.].

За відомостями з джерел, наклад видання «*Diluvio universale*» планувався визначити через підписку в друкарні Сторті (ймовірно, мається

на увазі Гаспар Сторті) у Венеції. Проте, судячи з листів С. Клечевського 1774 р., венеціанський видавець раптово порушив контракт стосовно друку «*Diluvio universale*», що викликало обурення автора [10, арк. 97зв.–98]. На нашу думку, цей твір так і не вдалося опублікувати повністю.

Відтак до кінця своїх днів С. Клечевський дописував та вдосконалював трактат: у Хроніці згадується, що навіть під час важкої хвороби у 1776 р. С. Клечевський працював над «*Diluvio universale*» та виконував ілюстрації до тексту [3, арк. 169].

Ще одна ґрунтовна праця С. Клечевського «*Theocratia albo wielmożność dzieł boskich w rządach ludu izraelskiego niegdy ulubionego teraz przekłętego przed narodzeniem prawdziwego messyasza*» (1762) також зберігається в ІР НБУВ, в архіві реформатів Руської провінції [19]. До фондів Інституту (тоді – відділу) рукописи «*Theocratia albo wielmożność dzieł boskich...*» та «*Diluvio universale*» ймовірно надійшли в 1932 р. разом з іншими документами Волинського державного краєзнавчого музею в Житомирі [20].

«*Theocratia albo wielmożność dzieł boskich...*» є рукописом польською мовою, форматом у 2°, в картонній оправі із зав'язками, має 89 арк., з численними вклейками та позначками автора. Вставки та коментарі латиною і давньоєврейською мовою характеризують особливості творчого процесу вченого. На жаль, рукопис не завершений, відсутня друга частина праці, а деякі глави (наприклад, «*O wolności żydowskiej u partykularnych*») представлені у фрагментах [19, арк. 57–63].

Згідно з розгорнутою назвою на титулі рукопису, С. Клечевський присвячує свою роботу зародженню давньоєврейського народу, його духовному та цивільному урядові, особливостям управління державою в стані війни та миру, судовій системі, способам утримання та поширення кордонів держави, рівню розвитку науки. Крім цих питань він розглядає й інші, дотичні, зокрема про походження та історію давньоєврейської мови в старожитню епоху, єврейських царів, символи царської влади тощо.

Імовірно, що С. Клечевський планував розвинути цю тему більш ґрунтовно. Про авторський задум дізнаємося з рукописного плану-проспекту дослідження, що зберігається в ІР НБУВ [19, арк. 40–41зв.]. Згідно з ним праця мала складатися з п'яти частин і висвітлювати різні аспекти історії та діяльності євреїв усіх епох і країн. Отож документ дозволяє відтворити концепцію дослідження С. Клечевського та його авторський задум.

Як свідчить передмова, ідея твору «*Theocratia albo wielmożność dzieł boskich...*» сформувалася в С. Клечевського під час публічного релігійного диспуту між традиційними талмудистами та антиталмудистами – противниками схоластичних послідовників Талмуда. Диспут відбувся в ка-

федральному костелі під керівництвом Львівського архієпископа Стефана з Микулич Микульського на четвертій сесії в липні 1759 р. Виступивши на підтримку антиталмудистів з промовою, С. Клечевський аргументував власну позицію уривками з Талмуда та Св. Письма. Ця промова під назвою «Dissertacya czyli mowa o Talmudzie i inszych piśmach żydowskich podczas walnej dysputy contra talmudzistów z talmudzistami...publico ore miana» була опублікована у Львові невеличкою брошурою в 16 сторінок, форматом у 4°, очевидно, малим накладом. Втім С. Клечевський у передмові «Do czytacza» в рукопису місцем видання тексту промови називає Замостє і зазначає, що текст промови надрукований без його відома [19, арк. 3–3зв.]. Оскільки за бібліографічними довідниками місце зберігання цього друку не відомо, а дані про факт публікації промови у Замостє (крім сумнівної згадки самого С. Клечевського) відсутні взагалі, то й питання заможського друкування «Dissertacya» залишається остаточно нез'ясованим.

Ця публікація стала актуальною в умовах розквіту діяльності антиталмудистів. Саме тоді С. Клечевський й задумав трактат «Theocratia albo wielmożność dzieł boskich...», щоб розвинути цю тему більш ґрунтовно, залучаючи значніший документальний матеріал [19, арк. 3–3зв.].

У передмові до трактату С. Клечевський зазначав, що основним джерелом дослідження є текст Святого Письма, де описані права, діяльність, уряд, звичаї давніх євреїв або присутні згадки стосовно звичаїв інших старожитніх народів [19, арк. 3–4]. Втім, віддаючи данину славетному минулому давнього народу та його месіанському призначенню, автор визнає те, що він дуже відрізняє давніх євреїв від євреїв – своїх сучасників, яких він гостро критикує [19, арк. 3–4].

Розвідка складається з двох частин: перша – «O rządach swieckich, prawach, zwyczaich y urzędach od początku narodu żydowskiego», друга – [O rzeczach duchownych]. Кожну з них автор поділив на глави (т. зв. цікаwości).

Значну увагу С. Клечевський приділив походженню та історії давньоєврейської мови, процесам розвитку мови в давню епоху. Цим питанням присвячені чотири глави (2–5 цікаwości) першої частини. Такий ґрунтовний фаховий підхід взагалі був властивий для С. Клечевського-мовознаця. До кола його наукових зацікавлень також входили мовознавчі студії стосовно польської мови: фахівці високо оцінюють, серед інших авторів доби Просвітництва, його наукові праці, зокрема «O początku, dawności, odmianach i wydoskonaleniu języka polskiego zdania» (Львів, 1767). Слід зауважити, що при написанні трактату «Theocratia albo wielmożność dzieł boskich...» С. Клечевський не випадково обрав для викладу польську мову

замість латини: в передмові «Do czytacza» він аргументував цей вибір бажанням уславити Річ Посполиту та спонукати інших письменників-земляків писати власні твори польською мовою [19, арк. 3зв.].

У кінці сторінок С. Ключевський розмістив посилання на першоджерела – текст Ветхого Завіту, твори класичних та християнських авторів, а також європейських учених XV–XVIII ст. Крім цього, по всьому тексту на полях є авторські нотатки.

Загалом логіка викладення матеріалу крізь призму католицького світогляду та залучення значного кола першоджерел свідчать про ґрунтовний науковий рівень та енциклопедичну обізнаність С. Ключевського-історика.

Очевидно, що він планував опублікувати трактат. У передмові навіть йдеться про оздоблення видання гравюрами. Проте, розуміючи значне підвищення загальної вартості книжки через друкування мідьоритів, С. Ключевський відмовляється від цієї ідеї, залишаючи майбутньому читачеві право вільно домислити те, «чого не бачить на папері» [19, арк. 3 зв.].

Отже, виявлення та атрибуція автографів обох праць – «Theocratia albo wielmożność dzieł boskich...» та «Diluvio universale» у фондах ІР НБУВ розширює корпус рукописних джерел С. Ключевського з біблійної історії.

У ф. XIV «Колекція історичних документів» зберігається ще один рукопис С. Ключевського – праця з давньослов'янської історії «Lechus historiae Poloniae restitutus» (1773), який слід оцінювати в контексті славістичних ініціатив князя Яблоновського.

Як відомо, одним з напрямів багатогранної наукової діяльності відомого діяча Польського Просвітництва, мецената, бібліофіла, Новогрудського воєводи Юзефа Олександра Яблоновського (1711–1777) були дослідження слов'янської історії [21]. Надзвичайний інтерес у князя викликала популярна історична гіпотеза про прищестя у праслов'янський період Леха та його брата Чеха до Польських земель та заснування Лехом Польщі в околицях Гнезна. Князь, крім того, що написав власну розвідку «Lechi et Czechi adversus scriptorem recentissimum Vindiciae» (Лейпциг, 1771), полемічну до праці «Dissertatio de Lecho» німецького історика Августа Людвіга Шльоцера, ще й усіляко намагався підтримувати дослідження з цієї проблеми інших учених, не шкодуючи зусиль та коштів для її вирішення [21; 22].

Славістичні студії стали провідним напрямом діяльності заснованого Ю. О. Яблоновським у Лейпцизі в 1771 р. наукового товариства Societas Jablonoviana. Саме до початку 70-х років XVIII ст. відносяться наукові розробки, до яких князь залучив членів Societas Jablonoviana – німців Карла Андреаса Бея, Теофіля Сігера, чехів Йозефа Добнера, Венцеслава

Прокопія Духовського та інших. Під впливом Ю. О. Яблоновського вивченням даних про пришествя до Польщі Леха також пристрасно захопився й С. Клечевський [22, с. 104–106, 134]. Адже саме він свого часу був автором схвальної рецензії, опублікованої у другому виданні історіографічної праці Ю.О. Яблоновського «*Lechi et Czechi adversus scriptorem recentissimum Vindiciae*» (Лейпциг, 1775). [22, там само].

Концепція етногенезу давніх слов'ян у вчених доби Просвітництва напряду була пов'язана з поняттям сарматизму в польській історії. Вперше С. Клечевський як прибічник сарматизму торкнувся цього аспекту в згаданому вище фрагменті «*Diluvio universale*» – трактаті «*Sarmatia Europea mox post diluvium universale inhabitata*» (Львів, 1769). Незабаром, за ініціативою Ю. О. Яблоновського та під впливом його праць, С. Клечевський висвітлив історичний міф про Леха в трактаті «*Lechus historiae Polonae restitutus*» (Оломоуц, 1774) [2; 5].

Праця «*Lechus historiae Polonae restitutus*» ґрунтується на підтриманій Ю.О. Яблоновським концепції історичної достовірності Леха та заснування ним Польщі у праслов'янську епоху. С. Клечевський, апелюючи до праць давніх істориків, здійснив спробу довести автентичність легендарної особи Леха. Відповідно дослідник розкритикував систему поглядів Годфріда Ленгніха (1689–1774), гданського історика та правника, який у своїх розвідках виступав як противник історичності легенди про Леха та його ролі в заснуванні Давньої Польщі.

Сучасна історична наука, незважаючи на енциклопедичну обізнаність С. Клечевського, сприймає його історичні праці, в першу чергу, як свідчення процесів розвитку наукової думки доби Просвітництва в Речі Посполитій. І вже потім бере до уваги специфіку його інтерпретації етногенетичних міфів про Леха, Чеха та Руса, зокрема в трактаті «*Lechus historiae Polonae restitutus*» (Оломоуц, 1774).

Дослідження «*Lechus historiae Polonae restitutus*» має присвяту князеві Ю. О. Яблоновському. Вона була написана С. Клечевським 20 лютого 1773 р. у Кременці, в конвенті реформатів Св. Петра з Алькантари, як про це зафіксовано в тексті. Рукопис має 79 арк., або 144 стор. авторської пагінації, з передмовою та покажчиком, та 8 передніх аркушів (I–VIII) з присвятою та змістом [23]. Крім цього в нього вміщено розкладну генеалогічну таблицю – родовід легендарного Леха [23, арк. 18]. Праця складається з передмови (у трьох частинах) та трьох частин (*Pars I–III*), кожна з яких розподіляється на кілька розділів (*sectio*): ч. I – (розд. I–XII), ч. II – (розд. I–V), ч. III (розд. I–V). У свою чергу, розділи розділяються на параграфи. Наприкінці є покажчик до дослідження.

Оригінал рукопису «*Lechus historiae Polonae restitutus*», що походить із зібрання Яблоновських, нині зберігається у фондах ІР НБУВ [23]¹. Це рукописна книга, латинською мовою, форматом у 4°, в шкіряній вишневій оправі з витисненою золотою рамкою. Рукопис раніше належав до бібліотечного зібрання Яблоновських, про що свідчать колишні шифри олівцем на звороті вільного аркуша форзаца: *Coll. Jabl. 746*. До відділу рукописів ВБУ (нині ІР НБУВ) книга, як і інші рукописи зібрання Яблоновських, ймовірно, надійшла у 1927 р. з Університету св. Володимира (тоді – Київського інституту народної освіти) в складі інших колекцій Кременецького ліцею, які стали основою фундаментальної бібліотеки Університету [22, С. 159–172].

Праця написана брунатним чорнилом, акуратним почерком, що імітує друкований шрифт тогочасних видань. Проте, співставляючи рукопис із примірником оломоуцького видання 1774 р., що зберігається в Національній бібліотеці Чеської Республіки в Празі, вдалося визначити певні розбіжності [25]. Аналіз обох текстів дав змогу не лише їх зафіксувати, але й простежити генезу тексту дослідження, зміни в ньому.

Обидва тексти «*Lechus historiae Polonae restitutus*» – рукописний та друкований – незначною мірою відрізняються за складом, змістом, синтаксисом, лексикою, орфографією тощо. Цілком логічно, що в рукопису відсутні аркуші з дозволем та підтвердженням цензорів на друкування праці, вміщені в оломоуцькому виданні 1774 р. Крім цього, у порівнянні з друком в рукописній присвяті Ю.О. Яблоновському не включено власне звернення до князя, наявне в друці. В свою чергу, для тексту оломоуцького видання характерні морфемо-орфографічні особливості, відсутні в рукопису: у неповноголосних властиві чеській мові «*Novogradensium*» замість «*Novogrodensium*» (як у рукопису), заміна в тексті польської літери «*f*» у прізвищі Яблоновського на латинську «*l*», форма «*Wolhynia*» замість «*Volhynia*» тощо.

Відрізняється й склад передмови: в рукопису її 3 розділ має чотири параграфи замість трьох в оломоуцькому виданні 1774 р. [23, арк. 8; 25, р. 5–6]. Не включений до видання розділ, присвячений працям з трактування гіпотези про Леха Ю. О. Яблоновського. Далі, в I частині рукопису, наявні згадки про Ю, О. Яблоновського, що також не увійшло до тексту друку [23, арк. 13зв.]. Так, у першій частині першого розділу йдеться про вжи-

¹ Крім цього твору С. Клечевського з фондів ІР НБУВ у складі книжкового зібрання Яблоновських у відділі історичних колекцій та бібліотечних зібрань НБУВ є його стародрук з теологічної тематики «*Institutionis politico-religiosa*» (1758), форматом у 8° (*Coll. Jabl. 1169*) [24].

вання ляхами (поляками) і русами похідних топонімічних назв, зокрема назви «Lachowse» – Ляхівці – володіння Ю. О. Яблоновського на Волині [23, арк. 33; 25 р. 58.]. Отож до покажчика наприкінці друкованого видання ця назва також не увійшла всупереч наявній у рукописному покажчику назві «Lachowse» [23 арк. 76зв.; 25 – Index rerum].

Утім окремі доповнення та правки в рукопису автор згодом включив до тексту друку, зокрема правку з посиланням на працю Страбона та вклеєну в рукопис примітку з астеріском, внесену у видання праці [23, арк. 65зв.; 68; 25, р. 131, 135]. Хоча слід відзначити, що деякі незначні частини тексту чеського видання відсутні в збереженому рукопису, що свідчить про копійний процес редагування первісного тексту рукопису при підготовці його до друку.

Про подробиці розподілу та продажу накладу друку С. Клечевського «*Lechus historiae Polonae restitutus*» (Оломоуц, 1774) згадується в листі Франтішка Бартона, чеського реформата, викладача теології в Оломоуцькому конвенті, до автора публікації від 7 лютого 1775 р. [10, арк. 96зв.–97зв.].

Цілком логічно, що рукопис дослідження, написаного за темою, запропонованою Ю. О. Яблоновським і присвяченого йому, був подарований князеві та зберігався в його бібліотеці.

Таким чином, можемо констатувати, що збережений рукопис «*Lechus historiae Polonae restitutus*» якщо не є прямим протографом тексту дослідження, опублікованого в Оломоуці в 1774 р., то одним з найвірогідніших варіантів цього протографічного джерела.

Виявлення рукописних праць С. Клечевського у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського дало змогу розширити репертуар спільної археографічної спадщини С. Клечевського, яка знаходиться в сховищах України та Польщі. Їхній аналіз сприятиме комплексному вивченню наукового доробку вченого-реформата.

Список використаних джерел

1. Encyklopedja kościelna. – Т. 10. – Warszawa, 1877. – S. 377.
2. Kleczewski X. Stanisław // Estreicher K. Bibliografia polska. – Т. 19. St. XV–XVIII. – Kraków, 1903. – S. 274.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі ІР НБУВ), ф. 314, № 2.
4. Szeinke A. J. Kleczewski Stanisław Dominik / A. J. Szeinke // Polski słownik biograficzny. – Т. 12/4, Z. 55. – Wrocław, 1967. – S. 552–553.
5. Kleczewski Stanisław Dominik // Nowy Korbut. Т. 5 : Oświecenie. – Warszawa, 1967. – S. 112.

6. IP НБУВ, ф. 314, № 35.
7. Staropolskie piśmennictwo hagiograficzne. T. 2 : Bibliografia hagiografii staropolskiej / A. Witkowska, J. Nastalska. – Lublin, 2008. – S.113.
8. Булатова С. О. Архів реформатів Руської провінції (Provincia Russia) / С. О. Булатова // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 2. – К., 1994. – С. 136–141.
9. IP НБУВ, ф. 314, № 8.
10. Там само, № 14.
11. Blachut A. J. Znaczenie i rola prefekta fabryk w kształtowaniu budownictwa zakonnego reformatów w Polsce. Architektura znaczeń. Studia ofiarowane prof. Zbigniewowi Bani w 65 rocznice urodzin i w 40-lecie pracy dydaktycznej / A. J. Blachut, red. A. S. Czyż, J. Nowinski, M. Wiraszka. – Warszawa, 2011. – S. 122.
12. Ibid. Słownik artystów reformackich w Polsce. – Neriton, 2006. – S. 73–74.
13. Kleczewski S. D. Sarmatia Europaea ... mox post diluvium universale inhabitata ... Leopoli, 1769. – 269 p.
14. IP НБУВ, ф. I, № 4160–4161.
15. Там само, ф. 314, № 34.
16. Там само, № 15.
17. Там само, ф. I, № 4378, 4437.
18. Kleczewski S. D. Sarmatia Europaea mox post diluvium universale... [Електронний ресурс] / S. D. Kleczewski – Leopoli, 1769. – Режим доступу: http://reader.digitalesammlungen.de/en/fs1/object/display/bsb10409529_00004.html; Katalog starych druków biblioteki Papieskiego Kolegium Polskiego w Rzymie / opr. M. Spandowski. – Warszawa, 2010. –S. 59, № 206. – (Seria: Polonika XVI — XVIII wieku w bibliotekach rzymskich).
19. IP НБУВ, ф. 314, № 34.
20. Архів IP НБУВ, оп. 1, од. зб. 43, арк. 88.
21. Dobrzyniecka J. Jabłonowski Józef Alexander / J. Dobrzyniecka // PSB. – Wrocław, Warszawa–Kraków, 1962–1964. – Т. 10/2. – Z. 45. – S. 224–228.
22. Булатова С. О. Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / С. О. Булатова. – К., 2006. – С. 134.
23. IP НБУВ, ф. XIV, № 7167.
24. Інститут книгознавства НБУВ, відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій, Coll. Jabl. 1169.
25. Kleczewski S. Lechus Historiae Polonae restitutus [Електронний ресурс] / S. Kleczewski. – Olomouci, 1774. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=ldhdAAAAcAAJ&pg=PP5&lpg=PP5&dq=lechus+historiae+poloniae+restitutus&source=bl&ots=GVK1kXfrPb&sig=8tMMEWbNE-BIK6RWBuZP78VDIV4&hl=ru&sa=X&ei=c1oJVan6KM7YauzQgegH&ved=0CB4Q6AEwAA#v=onepage&q=lechus+historiae+poloniae+restitutus&f=false>.

References

1. *Encyklopedia kościelna* (Vol. 10, p. 377). (1877). Warsaw. [In Polish].
2. Estreicher K. (1903). Kleczewski X. Stanisław. In *Bibliografia polska* (Vol. 19. St. XV–XVIII, p. 274). Kraków. [In Polish].
3. Fond 314, Unit 2. The Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine.
4. Szeinke A. J. (1967). Kleczewski Stanisław Dominik. In *Polski słownik biograficzny* (Vol. 12/4. Z. 55, pp. 552–553). Wrocław. [In Polish].
5. Kleczewski Stanisław Dominik. (1967). In *Nowy Korbut* (Vol. 5. Oświecenie, p. 112). Warsaw. [In Polish].
6. Fond 314, Unit 35. The Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine.
7. Witkowska, A., Nastalska, J. (2008). *Staropolskie piśmennictwo hagiograficzne. Vol. 2. Bibliografia hagiografii staropolskiej* (p. 113). Lublin. [In Polish].
8. Bulatova, S. O. (1994). Arkhiv reformativ Ruskoi provintsii (Provincia Russia) [The archive of Russian Province (Provincia Russia) reformats]. In *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and book heritage of Ukraine], Is. 2, pp. 136–141. Kyiv. [In Ukrainian].
9. Fond 314, Unit 8. The Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine.
10. Fond 314, Unit 14. The Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine.
11. Blachut, A. J. (2011). *Znaczenie i rola prefekta fabryk w kształtowaniu budownictwa zakonnego reformatów w Polsce. Architektura znaczeń. Studia ofiarowane prof. Zbigniewowi Bani w 65 rocznice urodzin i w 40-lecie pracy dydaktycznej* (A. S. Czyż, J. Nowinski, M. Wiraszka, Eds., p. 122). Warsaw. [In Polish].
12. *Słownik artystów reformackich w Polsce* (pp. 73–74). (2006). Neriton. [In Polish].
13. Kleczewski, S. D. (1769). *Sarmatia Europaea ... mox post diluvium universale inhabitata ...* Leopoli. [In Latin].
14. Fond 1, Units 4160–4161. The Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine.
15. Fond 314, Unit 34. The Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine.
16. Fond 1, Unit 15. The Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine.
17. Fond 1, Units 4378, 4437. The Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine.
18. Kleczewski, S. D. (1769). *Sarmatia Europaea mox post diluvium universale...* Leopoli. Retrieved from http://reader.digitalesammlungen.de/en/fs1/object/display/bsb10409529_00004.html. [In Latin]; Spandowski, M. (Comp.). (2010). *Katalog starych druków biblioteki Papieskiego Kolegium polskiego w Rzymie* (Series Ed., Series: Polonika XVI — XVIII wieku w bibliotekach rzymskich, p. 59, No. 206). Warsaw. [In Polish].
19. Fond 314, Unit 34. The Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine.
20. Inventory 1, Unit 43, Folio 88. The archive of the Institute of Manuscript of V. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
21. Dobrzyniecka, J. (1962–1964). Jabłonowski Józef Alexander. In *Polski słownik biograficzny* (Vol. 10/2, Z. 45, pp. 224–228). Wrocław, Warszawa, Kraków. [In Polish].

22. Bulatova, S. O. (2006). *Knyzhkove zibrannia rodu polskykh mahnativ Yablonskykh u fondakh Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Book collection of the dynasty of Polish magnates the Yablonsky in the fonds of the Institute of Manuscript of V. Vernadsky National Library of Ukraine] (p. 134). Kyiv. [In Ukrainian].

23. Fond 14, Unit 7167. The Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine.

24. Coll. Jabl. 1169. The Institute of Book Studies of V. Vernadsky National Library of Ukraine, Department of Librarian Gatherings and Historical Collections, Kyiv, Ukraine.

25. Kleczewski, S. (1774). *Lechus Historiae Poloniae restitutus*. Olomouci. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=ldhdAAAACAAJ&pg=PP5&lpg=PP5&dq=lechus+historiae+poloniae+restitutus&source=bl&ots=GVK1kXfrPb&sig=8tMMEWbNE-BIK6RWBuZP78VDIV4&hl=ru&sa=X&ei=c1oJVan6KM7YauzQgegH&ved=0CB4Q6AEwAA#v=onepage&q=lechus+historiae+poloniae+restitutus&f=false>. [In Latin].

S. Bulatova

Archeographic heritage of a scientist-reformat Stanislaw Dominik Kleczewski (1714–1776) in the fonds of the Institute of Manuscript of V. Vernadsky National Library of Ukraine

The author has investigated the manuscripts of Stanislaw Dominik Kleczewski (1714–1776), a Polish reformat-scientist, the author of works written during Enlightenment. The analyzed manuscripts are deposited in the fonds of the Institute of Manuscript of V. Vernadsky National Library of Ukraine. Documents from the archive of the Russian province reformats and bibliographic literature helped us to reconstruct S. Kleczewski biography and evaluate his scientific activity and clerical career. We have accentuated the role of S. Kleczewski in the acceleration of the province convention libraries acquisition. We have also revealed and attributed the autographs of his works in biblical history «Diluvio universale» and «Theocratia albo wielmożność dzieł boskich...», defined their contents and archeographic features. Bibliographic sources that S. Kleczewski used and their location in the libraries of Russian province convents are defined. The manuscript version of S. Kleczewski treatise in Slavic history «Lechus historiae Poloniae restitutus» is analyzed, its specifics and textological divergences in comparison with the exemplar of Olomouc edition of 1774 are defined. A large complex of previously unknown manuscript sources from the fonds of the Institute of Manuscript of VNLU is introduced.

Key words: Institute of Manuscript of VNLU, manuscripts, reformats, Russian province archive, autograph, Polish Enlightenment.

С. О. Булатова

Археографическое наследие учёного-реформата Станислава Доминика Ключевского (1714–1776) в фондах Института рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Рассмотрены рукописи Станислава Доминика Ключевского (1714–1776), польского реформата-учёного, автора трудов эпохи Польского Просвещения, хранящиеся в фондах Института рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. На основании документов из архива реформатов Русской провинции, а также библиографической литературы восстановлена биография С. Ключевского, оценивается его научное творчество и духовная карьера. Подчеркнута роль С. Ключевского в активизации комплектования конвентуальных библиотек провинции. Выявлены и атрибутированы автографы его трудов по библейской истории «*Diluvio universale*» и «*Theocratia albo wielmożność dzieł boskich...*», определены их содержание, состав, археографические особенности. Установлен комплекс используемых автором библиографических источников, а также их местонахождение в библиотеках конвентов Русской провинции. Проанализирована рукопись трактата С. Ключевского по славянской истории «*Lechus historiae Poloniae restitutus*», определены ее специфика и текстологические различия при сопоставлении с экземпляром оломоуцкого издания 1774 г. Введен обширный комплекс ранее неизвестных рукописных источников из фондов Института рукописи НБУВ.

Ключевые слова: Институт рукописи НБУВ, рукописи, реформаты, архив Русской провинции, автограф, Польское Просвещение.